

МАРИНА МИТРИЋ
Народна библиотека Србије,
Београд

УДК 027.8(497.11)

ПРОБЛЕМИ ФОРМИРАЊА, ОБРАДЕ, ЧУВАЊА И КОРИШЋЕЊА ФОНДОВА КЊИГА У ШКОЛСКИМ БИБЛИОТЕКАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Сажетак: Анализом су обухваћени књижни фондови у школским библиотекама у Републици Србији у односу на важеће националне стандарде за школске библиотеке, прописе из области образовања, као и препоруке IFLE и UNESCO-а. Анализирана је величина и структура књижних фондова, набавка нових књига, простор и библиотечка опрема – полице за смештај књига, начин смештаја и сређивања књижног фонда, инвентарисање, обрада и коришћење књига на нивоу Републике, као и детаљније по окрузима. У закључним разматрањима дати су предлози мера за унапређење рада школских библиотека.

Кључне речи: школска библиотека, књижни фондови, набавка књига, стручно уређење, статистика коришћења књига, мере унапређења

Предмет анализе и период посматрања, извори за анализу

Школске библиотеке део су јединственог библиотечко-информационог система у Србији. Надзор над стручним радом школских библиотека, праћење и проучавање стања, потреба и услова рада у библиотечкој делатности и, на основу тога, израда одговарајућих анализа, као и предлагање мера за унапређење рада, у надлежности су народних матичних библиотека које се налазе у центрима округа.

Ради лакшег обављања својих законом утврђених матичних функција, матичне библиотеке у Србији, почев од 1997. године, формирају и одржавају базу података *Мрежа библиотека Србије* (МБС). Свака матична библиотека прикупља податке о библиотекама на својој територији и једном годишње доставља их Народној библиотеци Србије која, као главна матична библиотека, одржава базу података о пословању свих библиотека у Републици Србији.

Ова анализа урађена је на основу података о пословању школских библиотека у 2005. години, који су достављени за базу *Мрежа библиотека Србије*. У погледу броја обухваћених библиотека, може се сматрати да је свеобухватног карактера, јер податке о пословању за ову базу доставља укупно 1342 школске библиотеке у Србији (980 у основним школама и 362 у средњим школама), а на анкетни упитник сваке године одговоре доставља преко 80 % библиотека. Територијално, обухваћене су школске библиотеке у Републици Србији, али због немогућности достављања података, нису укључене школске библиотеке на Косову и Метохији.

Табела 1: Библиотеке које достављају податке за базу Мрежа библиотека Србије

Број библиотека у Републици Србији које достављају податке за базу МБС			
Укупан број библиотека	Школске библиотеке		
	у основној школи	у средњој школи	укупно
2343	980	362	1342

Као извори за анализу, поред података достављених за базу МБС, коришћени су и извештаји о извршеном надзору над стручним радом школских библиотека, које матичне библиотеке, по извршеном надзору, достављају Народној библиотеци Србије.

Анализом су обухваћени књижни фондови у школским библиотекама у Републици Србији у односу на важеће националне стандарде за школске библиотеке, прописе из области образовања, као и препоруке IFLE и UNESCO-а. Анализирана је величина и структура књижних фондова, набавка нових књига, простор и библиотечка опрема – полице за смештај књига, начин смештаја и сређивања књижног фонда, инвентарисање, обрада и коришћење књига на нивоу Републике, као и детаљније по окрузима.

Фондови књиџа у школским библиотекарма у Србији – основни показатељи стања

Укупан број књиџа и структура књиџних фондова

Величина и структура књиџних фондова важни су показатељи успешности школске библиотеке у испуњавању основних задатака и функција. Анализа књиџних фондова у квантитативном (величина) и квалитативном смислу (структура) треба да покаже колико су школске библиотеке успеле као подршка остваривању васпитно-образовног процеса, што је један од њихових основних задатака, као и у којој мери задовољавају различита интересовања и потребе ученика за коришћењем литературе изван наставног процеса.

Полазећи од основног задатка – да буду подршка остварењу васпитно-образовног процеса у школи и помажу ученицима у савладавању наставног програма, предвиђено је да школске библиотеке имају специфичну структуру књиџног фонда која се одређује према типу школе. То је у највећем проценту литература за наставу матерњег језика, литература за остале предмете, приручна литература – енциклопедије, лексикони, атласи, речници и сл. и литература за наставно особље.

У школским библиотекарма основних школа фондови су подељени на ученички и наставнички, а њихова се структура битно разликује. Тако се у структури ученичког фонда налазе дела из програма матерњег језика, дела из програма осталих предмета, приручна литература (енциклопедије, речници, лексикони), књижевна и научно-популарна литература изван програма. Структура наставничког фонда је другачија и обухвата уџбенике и приручнике за све предмете, приручну литературу општег типа (речнике, лексиконе, енциклопедије), дидактичко-методичку литературу за све предмете и активности, педагошко-психолошку литературу, дела за обраду у лектури разних предмета, законе и пратећа документа из области васпитног, образовног и општег законодавства, план и програм образовно-васпитног рада. Наставничка библиотека у свом фонду може имати и мањи број дела белетристике, али, с обзиром на немогућност ширег избора ове литературе, боље је развијати чисто стручни карактер наставничког фонда, где ће се тежиште ставити на ону литературу која се односи, пре свега, на васпитање, образовање и наставу. То треба да буду дела из области историје школства и образовања, педагогије, педагошке психологије и социологије, организације и методике наставе свих наставних области.

Према *Минимуму југословенских стандарда за школске библиотеке* (Библиотекар, бр. 5-6, 1973), део школске библиотеке намењен наставницима је стручно-педагошки књиџни фонд који треба да садржи 800-1000 на-

слова дела из педагогије, дидактике, методике, психологије, социологије и библиотекарства, приручнике, стручну периодику и стручну литературу за основну делатност и стручно усавршавање. Ученички књижни фонд обухвата првенствено дела обавезне школске лектуре из матерњег језика, популарно-научну литературу која се односи на све наставне предмете, књиге намењене почетницима у учењу страних језика који се изучавају у дотичној школи, опште приручнике – енциклопедије, лексиконе, библиографије, речнике, правопис и периодику намењену ученицима различитог узраста и интересовања. Лектира из матерњег језика набавља се у 15-20 примерака, односно у складу са планом читања лектуре по разредима. План читања лектуре по разредима треба да омогући да по два ученика прочитају исто дело у одређеном року, те се предвиђа набавка просечно онолико примерака истог наслова колико износи половина ученика у једном разреду.

У библиотекама средњих школа структура библиотечког фонда је иста као и у библиотекама основних школа, с том разликом што је у средњим школама библиотечки фонд јединствен, а њиме се користе и наставници и ученици.

Податке о пословању за базу *Мрежа библиотека Србије* сваке године доставља око 1100 школских библиотека, али из године у годину постоји тешкоћа да се прикупе подаци о структури фонда. За 2005. годину податке о пословању доставило је 1095 школских библиотека. Међутим, 60 % од укупног броја школских библиотека које су послале анкетне упитнике о пословању није доставило податке о структури ученичког и наставничког фонда, те није било могуће урадити детаљнију анализу по окрузима.

На основу достављених 40 % података о структури ученичког и наставничког фонда на укупном нивоу у Републици, може се уочити да су у највећем проценту заступљена дела из матерњег језика, која чине 56,6 % укупног фонда. Литература потребна у настави осталих предмета заступљена је са 8,7 % у односу на укупан фонд, сликовнице 1,4 %, приручна литература за ученике 1,1 %, а литература изван програма намењена ученицима чини 16,6 % укупног фонда. Може се уочити велика несразмера у заступљености литературе за наставу матерњег језика (56,6 %) и литературе потребне у настави осталих предмета (8,7 %), што указује на чињеницу да школске библиотеке са овако неповољном структуром фондова нису у могућности да у потпуности прате извођење наставног процеса у школи. Неповољан однос заступљености литературе из осталих предмета сасвим је поуздан показатељ да набавна политика није прилагођена наставном програму. Један од узрока свакако су оскудна материјална средства, али и недовољна сарадња библиотекара са активима предметних наставника.

Литература за наставно особље (у средњим школама користе је и ученици, јер је фонд јединствен) заступљена је у односу на укупан фонд школских библиотека у следећем односу: учбеници 5,5 %, приручна литература

0,9 %, дидактичко-методичка литература 2 %, педагошко-психолошка литература 1,6 %, дела за обраду у лектури намењена наставном особљу 5,3 %, закони 0,2 % и планови и програми 0,1 %.

Када је реч о структури фонда по групама УДК, податке доставља нешто већи проценат библиотека. Међутим, потпунија анализа по окрузима није била могућа, с обзиром да у 17 округа недостају ови подаци за преко 50 % библиотека, што само наводи на претпоставку да у тим библиотекама класификација фонда није ни извршена. На основу достављених 46,5 % података на нивоу Републике може се закључити да у фондовима школских библиотека доминирају дела из области књижевности, а структура по групама УДК је следећа: група 0 – 2,7 %, група 1 – 1,2 %, група 2 – 0,3 %, група 3 – 5,8 %, група 5 – 3,3 %, група 6 – 2,2 %, група 7 – 1,5 %, група 8 – 79,2 % и група 9 – 3,9 %.

Општа је оцена да књижни фондови у школским библиотекама у Србији не одговарају потребама савремено конципиране наставе. За њихово побољшање у квалитативном смислу потребна су већа материјална улагања и правилно усмерена набавна политика, која мора да се заснива на наставном програму школе и различитим интересовањима ученика за коришћење литературе ван наставног процеса.

Када је реч о квантитативним показатељима, најважнији критеријум за одређивање величине књижног фонда школских библиотека је број књига у односу на број ученика. Према расположивим подацима у бази *Мрежа библиотека Србије*, 1095 школских библиотека у Републици које су доставиле податке о пословању за 2005. годину, располаже укупним бројем књига од 9.508.253. У односу на стандарде за школске библиотеке и нормативе из области образовања, укупан број књига на нивоу Републике је задовољавајући и износи 13,7 књига по ученику. Прописани минимум од 10 књига по ученику није достигнут само у два округа.

Табела 2: Укупан број књига којима располажу школске библиотеке у Србији – по окрузима (на основу података о пословању за 2005. годину)

Округ	Укупан број књига	Просечан број књига по библиотеци	Број књига по ученику
Борски	230754	6992,6	15,3
Браничевски	314409	9527,6	15,9
Град Београд	1757837	10160,9	12,4
Зајечарски	135278	5203	10,3
Западно-бачки	395578	8241,2	16,4
Златиборски	369807	10876,7	14,4
Јабланички	171023	6108	9,1
Јужно-банатски	567523	6921	14,9
Јужно-бачки	513083	11401,8	15,4
Колубарски	225194	9007,8	15,9
Мачвански	532901	8736,1	15
Моравички	284712	7300,3	11,3
Нишавски	670170	9712,6	13,8
Подунавски	201070	8377,9	12,3
Поморавски	353982	9076,5	14,4
Пиротски	177380	12670	17,7
Пчињски	202549	8102	12,5
Расински	338908	7702,5	11,9
Рашки	404956	6982	9,6
Северно-банатски	144724	7617,1	14,7
Северно-бачки	349139	9187,9	19
Средње-банатски	315814	8310,9	19,2
Сремски	211754	6830,8	11,4
Топлички	171965	7165,2	13,7
Шумадијски	467743	10394,3	15,7
Укупно у Србији	9508253	8683,3	13,7

Према *Правилнику о нормативима школског инвентара, опреме и наставних средстава за основну школу* (Просветни гласник, бр. 4/1990), прописано је да школска библиотека потпуне осморазредне основне школе од 8 до 24 одељења треба да има почетни књижни фонд од 2000 до 4000

примерака, односно укупан број књига по ученику требало би да буде најмање 10.

Правилником о ближним условима у погледу просјора, ојреме и наставних средстава за гимназију (и нормативи) (Просветни гласник, бр. 5/90) одређен је укупан број књига у школској библиотеци који износи 10–15 књига по ученику.

Према *Минимуму југословенских стандарда за школске библиотеке* (Библиотекар, бр. 5–6, 1973), однос библиотечног фонда према броју ученика износи 8–10 књига по ученику, а библиотеке које су достигле овај почетни фонд у обавези су да редовно набављају књиге и попуњавају библиотечки фонд у односу 0,5–1 нове књиге по ученику у току сваке школске године. Школска библиотека потпуне основне или средње школе са мање од 500 ученика треба да поседује минимум 2500 свезака. Наиме, предвиђено је да школе које имају и знатно мањи број ученика, уколико имају потпуни број разреда, не могу имати библиотеку са мањим бројем свезака, јер је 2500 минималан број примерака са којим се могу извршавати задаци школске библиотеке у складу са наставним програмом потпуне основне или средње школе.

Према подацима о пословању у 2005. години, просечан број књига којима располаже једна школска библиотека у Србији износи 8683,3 на републичком нивоу. Највећи број књига у односу на број библиотека заступљен је у Пиротском округу (12670 по једној библиотеци), затим следе Јужнобачки округ (са просечним бројем од 11401,8 књига), Златиборски (просечно 10876,7 књига), Шумадијски округ (10394,3 по једној библиотеци) и град Београд (просечно 10160,9). Најмањи просечан број књига по једној библиотеци заступљен је у Зајечарском округу и износи 5203. Када је реч о школским библиотекама са књижном фондом мањим од 2500 примерака, прикупљени подаци показују да је таквих библиотека 3,5 % на републичком нивоу. Наиме, 38 библиотека од укупно 1095 анкетираних дало је податак о укупном броју књига који износи испод 2500 примерака.

Према *IFLA/UNESCO Смерницама за школске библиотеке*,¹ под умереном колекцијом књижних извора подразумева се 10 књига по ученику. У фонду школске библиотеке треба да има најмање 2500 важних и савремених јединица намењених корисницима свих узраста, способности и образовног нивоа, при чему најмање 60 % фонда треба да чине некњижевни извори који се односе на наставни програм. Поред тога, школска библиотека треба да набавља музику, компјутерске игре, видео касете, видео дискове, часописе и плакате, који се могу бирати у сарадњи са ученицима, у

¹ IFLA/UNESCO Смернице за школске библиотеке. У: *Гласник НБС* (Београд). - Бр. 1 (2005), стр. 387-417.

складу са њиховим интересовањима, водећи при том рачуна и о етичким стандардима. Услуге библиотеке обавезно подразумевају и приступ електронским изворима информација који прате наставни програм и одражавају интересовања и културу корисника. Електронски извори треба да обухвате приступ Интернету, као и посебне библиографске и базе пуног текста и образовне софтверске пакете који постоје на CD ROM-у и DVD-у.

Укупан број књига по ученику у школским библиотекама у Србији задовољава стандарде, али, услед вишегодишње недовољне набавке, фондови нису актуелни. У многим школским библиотекама књижни фондови оптерећени су великим бројем примерака застареле и неактуелне литературе. Често се и школска лектира која одавно није у наставном програму налази у великом броју примерака, као и превазиђена литература из различитих области коју више нико не користи, те је знатан део књижних фондова „мртав“. Посебан проблем су похабане и физички дотрајале публикације. Због тога је за отпис дотрајале и непотребне литературе неопходна повремена ревизија, при чему и тада број приновљених књига на годишњем нивоу треба да буде већи од броја отписаних књига. У већини школских библиотека у Србији то сада није случај – из године у годину укупан број књига реално се смањује, јер је, осим у појединачним случајевима, тешко говорити о било каквој редовној куповини књига.

Набавка, набавна политика

Према *Минимуму југословенских стандарда за школске библиотеке* (Библиотекар, бр. 5–6, 1973), потребно је да школска библиотека поседује почетни фонд од 8–10 књига по ученику, а да библиотечки фонд попуњава у односу 0,5–1 нове књиге по ученику у току сваке школске године. Минимум стандарда за школске библиотеке достигнут је само у једном округу – Средње-банатском и износи 0,62 приновљене књиге по ученику. Још само у два округа у Србији број приновљених књига у школским библиотекама је близу испуњења минимума стандарда – у Северно-банатском (0,49 приновљених књига по ученику) и Западно-бачком округу (0,48 књига по ученику), што најбоље илуструју подаци о броју набављених књига у школским библиотекама у 2005. години, дати у *табели 3*.

Табела 3: Број набављених књиџа и просечан број приновљених књиџа по ученику – по окрузима у Србији

Округ	Укупан број књиџа	Просечан број књиџа по библиотеци	Број књиџа по ученику
Борски	5027	15036	0,33
Браничевски	4484	19815	0,23
Град Београд	47402	141309	0,34
Зајечарски	3093	13139	0,24
Западно-бачки	11529	24162	0,48
Златиборски	8989	25695	0,35
Јабланички	4217	18807	0,22
Јужно-банатски	10441	38093	0,27
Јужно-бачки	10220	33268	0,31
Колубарски	4277	14176	0,30
Мачвански	13133	35539	0,37
Моравички	7767	25249	0,31
Нишавски	12140	48600	0,25
Подунавски	4780	16302	0,29
Поморавски	6958	24603	0,28
Пиротски	3608	10042	0,36
Пчињски	3208	16207	0,20
Расински	3632	28458	0,13
Рашки	10227	42330	0,24
Северно-банатски	4819	9848	0,49
Северно-бачки	6274	18428	0,34
Средње-банатски	10154	16475	0,62
Сремски	8150	18511	0,44
Топлички	2239	12603	0,18
Шумадијски	8482	29718	0,29
Укупно у Србији	215.250	696.413	0,31

Од добре набавне политике и редовне годишње принове књиџа зависи у којој ће мери библиотечки фонд бити актуелан и у складу са захтевима школског програма. При томе се не мисли искључиво на повећање броја

наслова, већ и на обнављање постојећег фонда, нарочито обавезне лектире која се највише користи, а често је нема у довољном броју примерака. Општа оцена је да се постојећи фондови не обнављају, а набавка нових књига представља озбиљан проблем. Малобројне су школске библиотеке у Србији које се могу похвалити новим и атрактивним издањима која ученици највише траже. У већини школских библиотека књиге се набављају новцем који на крају године преостане у школском буџету, а та су средства оскудна и недовољна.

Услед вишегодишњег недостатка новца за куповину нових књига, *џо-клон* је најзаступљенији вид набавке у школским библиотекама у Србији. Књижни фондови углавном се попуњавају поклоњеним књигама које нису увек адекватне садржине. Последица је да школске библиотеке углавном располажу старим књигама, књижни фондови су по структури неодговарајући, а услед недостатка финансијских средстава не набавља се чак ни школска лектира, предвиђена програмима матерњег језика и књижевности. Не треба занемарити ни чињеницу да се сиромаштво фондова школских библиотека рефлектује и на стање других типова библиотека у мрежи. Функције школске библиотеке великим делом преносе се на јавне (народне) библиотеке, које своју набавну политику прилагођавају потребама ученика основних и средњих школа, оптерећујући тако фондове великим бројем примерака школске лектире. Услед недостатка средстава за куповину књига, то се директно одражава на набавку недовољног броја дела научног, стручног и референсног садржаја. Оваква појава има неоспоран утицај на састав књижног фонда у јавним библиотекама и то на штету читалачких потреба одраслог становништва. Последица тога је да многе јавне библиотеке претежно делују као позајмне библиотеке за ученике основних и средњих школа, што најбоље илуструју подаци о структури корисника народних библиотека. Ученици основних и средњих школа чине 59,9 % укупног броја корисника народних библиотека у Србији. Посматрано по окрузима, тај проценат се креће од 50,1 % у Београду, односно 50,4 % у Колубарском округу, до 74,9 % у Пиротском округу.

*Проблем простора и библиотечка опрема
– ђолице за смештај књига*

Просторне услове, техничку опрему и наставна средства у школским библиотекама ближе одређује *Правилник о нормативима школског простора, опреме и наставних средстава за основну школу* (Просветни гласник, бр. 4/1990), као и низ правилника којима се одређују ближи услови у погледу простора, опреме и наставних средстава за остваривање делатности средњих стручних школа за поједине делатности. Предвиђено је да се

школска библиотека састоји од две просторије – књижнице и читаонице, а величина простора зависи од развијености школе, при чему на једног ученика долази 0,1 m² простора за библиотеку. У већим школама предвиђена је и медијатека.

Правилником о нормативима школског простора, опреме и наставних средстава за основну школу прописано је и да у читаоници школске библиотеке треба обезбедити по једно место на сваких 20 ученика од I до VIII разреда. Према подацима о пословању за 2005. годину, школске библиотеке у основним школама у Србији сада располажу тек са 41 % потребних места у читаоницама.

Правилник о ближим условима у погледу простора, опреме и наставних средстава за гимназију (Просветни гласник, бр. 5/90) прописује блок просторија за библиотеку – медијатеку, у оквиру кога је само за смештај књига предвиђено 30–40 m², а за читаоницу до 54 m².

Према Минимуму југословенских стандарда за школске библиотеке (Библиотекар, бр. 5–6, Београд, 1973) за правилно функционисање школске библиотеке потребна су два повезана простора – за библиотеку и за читаоницу. Величина читаонице одређује се према броју читалачких места за један разред, при чему се за сваког ученика одређује минимум простора 2 m². С обзиром да просечан разред има око 30 ученика, читаонички простор библиотеке треба да има око 60 m².

Ретке су школске библиотеке у Србији које располажу просторним условима који су прописани наведеним правилницима и стандардом. Према подацима о пословању за 2005. годину, који су достављени за базу МБС, 1095 школских библиотека које су доставиле податке о пословању располажу са укупно 56.455 m² простора. То значи да у просеку свака библиотека поседује 51,6 m², што свакако није довољно за правилно функционисање школске библиотеке.

На проблем простора, са којим се суочавају многе школске библиотеке у Србији, надовезује се и недостатак библиотечке опреме – полица за смештај фондова. Библиотеке које имају проблем недовољног простора, најчешће имају и проблем са недовољним бројем полица за смештај фонда.

Стандардна ширина полице за књиге износи 20-30 cm (најчешће је 25 cm), а дужина полице износи 1 m – што омогућава смештај 30 до 33 књиге на једној полици (до 35 књига ако се односи на дечју књигу). У табели 4 дати су подаци о библиотечкој опреми (полицама) за смештај књига којима располажу школске библиотеке у Србији.

*Табела 4: Простор и полице којима располажу школске библиотеке
– по окрузима у Србији*

Округ	Укупан број књига	Расположиве полице		Недостаје полица за књиге
		укупно дужних метара	просечно м / по једној библиотеци	
Борски	230754	3139	95,1	55,1 %
Браничевски	314409	2567	77,8	73,1 %
Град Београд	1757837	23169	133,9	56,5 %
Зајечарски	135278	1782	68,5	56,5 %
Западно-бачки	395578	5268	109,8	56 %
Златиборски	369807	3859	113,5	65,6 %
Јабланички	171023	1003	35,8	80,6 %
Јужно-банатски	567523	7989	97,4	53,5 %
Јужно-бачки	513083	4431	98,5	71,5 %
Колубарски	225194	2656	106,2	61,1 %
Мачвански	532901	3248	53,3	79,9 %
Моравички	284712	3247	83,3	62,4 %
Нишавски	670170	7539	109,3	62,9 %
Подунавски	201070	1923	80,1	68,4 %
Поморавски	353982	5053	129,6	52,9 %
Пиротски	177380	1931	137,9	64,1 %
Пчињски	202549	1423	56,9	76,8 %
Расински	338908	3706	84,2	63,9 %
Рашки	404956	5292	91,2	56,9 %
Северно-банатски	144724	2352	123,8	46,4 %
Северно-бачки	349139	2459	64,7	76,8 %
Средње-банатски	315814	4651	122,4	51,4 %
Сремски	211754	1956	63,1	69,5 %
Топлички	171965	3047	127	41,5 %
Шумадијски	467743	5178	115,1	63,5 %
Укупно у Србији	9508253	108868	99,4 м	62,2 %

Једна школска библиотека у Србији у просеку располаже са 99,4 m дужних за смештај књига, што износи тек 37,8 % потребног простора. Просечно на ове полице може да стане 3280 књига. Када се са тим упореди просечан број књига по једној школској библиотеци у Републици, који износи 8683 (укупан број књига у 1095 школских библиотека је 9.508.253), резултат који се добија јасно указује зашто су у великом броју библиотека књиге на полицама неадекватно смештене у два реда. У појединим школским библиотекама, услед недовољног броја полица за смештај, књиге су ређане и хоризонтално положене изнад редова на полицама.

Највише проблема са недостатком полица за смештај књига имају школске библиотеке у Јабланичком округу (где недостаје 80,6 % опреме) и Мачванском округу (у коме недостаје 79,9 % опреме за смештај). Најбоља ситуација, у односу на републички просек, је у Топличком и Северно-банатском округу, иако и у овим школским библиотекама недостаје 41,5 % опреме – у Топличком округу, односно 46,4 % – у Северно-банатском.

Према *IFLA/UNESCO Смерницама за школске библиотеке*, не постоји општеважећа мера за величину простора школске библиотеке, али су дате одговарајуће смернице које треба узети у обзир при планирању простора како би библиотека на најделотворнији начин задовољила потребе школе. То се, пре свега, односи на одговарајућу величину, како би се обезбедио простор за смештај свих врста библиотечке грађе, простор за учење, за читаонице, компјутере, изложбени простор, радне просторије запослених и за пријемни пулт.

Начин смештаја књижног фонда

За правилно функционисање сваке библиотеке од посебне је важности њено стручно уређење. Добро организовани фондови и систем смештаја који је примењен имају велики значај у раду библиотека. Систем смештаја по УДК најпогоднији је за школске библиотеке и примењен је у већини оних које су стручно уређене. Најчешће је школска лектира сређена по разредима, а остатак фонда по групама УДК. Према подацима о пословању за 2005. годину, УДК систем, као најпогоднији начин сређивања и смештаја књижног фонда, примењен је у 358 библиотека или 32,7 % на републичком нивоу.

Међутим, од укупно 1095 школских библиотека које су одговориле на анкетни упитник само 381 или 34,8 % доставило је податак о начину сређивања књижног фонда. Дакле, ту рубрику у анкетном упитнику оставило је непопуњену 65,2 % школских библиотека или 714 од 1095 библиотека које су одговориле на анкетни упитник о пословању у 2005. години.

Табела 5: Начин смештаја примењен у школским библиотекама – по округима (на основу достављених података о пословању за 2005. годину)

Округ	УДК	Numerus currens	Комбиновани	Није достављен податак
Борски	24,2 %	/	/	75,8 %
Браничевски	18,2 %	/	/	81,8 %
Град Београд	59 %	/	/	41 %
Зајечарски	3,8 %	/	/	96,2 %
Западно-бачки	27,1 %	2,1 %	/	70,8 %
Златиборски	52,9 %	/	/	47,1 %
Јабланички	25 %	/	/	75 %
Јужно-банатски	32,9 %	2,4 %	1,2 %	63,4 %
Јужно-бачки	53,3 %	4,4 %	4,4 %	37,8 %
Колубарски	/	/	/	100 %
Мачвански	23 %	/	/	77 %
Моравички	20,5 %	/	/	79,5 %
Нишавски	21,7 %	10,1 %	1,5 %	66,7 %
Подунавски	20,8 %	4,2 %	/	75 %
Поморавски	38,5 %	5,1 %	5,1 %	51,3 %
Пиротски	28,6 %	/	/	71,4 %
Пчињски	36 %	/	/	64 %
Расински	20,5 %	/	/	79,5 %
Рашки	15,5 %	/	/	84,5 %
Северно-банатски	42,1 %	/	/	57,9 %
Северно-бачки	18,4 %	5,3 %	/	76,3 %
Средње-банатски	39,5 %	/	/	60,5 %
Сремски	16,1 %	/	/	83,9 %
Топлички	75 %	/	/	25 %
Шумадијски	24,4 %	/	/	75,6 %
Укупно у Србији	32,7 %	1,6 %	0,5 %	65,2 %

С обзиром на свеукупно стање у школском библиотекаству у Србији, изостављање податка о начину сређивања књижног фонда у тако великом броју достављених анкета – наводи на претпоставку да у тим школским би-

блиотекама књижни фонд није сређен или су примењени неки импровизовани начини сређивања фонда, мимо свих стручних правила. Таква библиотека не може правилно да функционише и одговори свим задацима који се пред школску библиотеку постављају.

Школске библиотеке које су доставиле податке о начину сређивања књижног фонда у највећем броју примениле су систем смештаја по УДК. На републичком нивоу то је укупно 32,7 %, а највећи број библиотека чији су фондови сређени по УДК систему налази се у Топличком округу (75 %), Београду (59 %), Јужно-бачком (53, 3 %) и Златиборском округу (52,9 %). Само 17 библиотека у Србији или 1,6 % применило је принцип сређивања по *numerus currens*-у, а 0,5 % комбиновани систем смештаја.

Са друге стране, при сређивању књижног фонда у школској библиотеци треба првенствено водити рачуна о слободном приступу књизи. Према подацима које је 1095 школских библиотека доставило за 2005. годину, слободан приступ књизи примењен је у 859 библиотека или 78,5 % на републичком нивоу, док је у 126 библиотека или 11,5 % заступљен затворен приступ. Комбиновани приступ фонду – део књига у слободном, а део у затвореном приступу примењен је само у 16 библиотека или 1,5 % на републичком нивоу, док 8,5 % библиотека није доставило податак.

Табела 6: Школске библиотеке у којима је примењен слободан приступ књизи – по окрузима у Србији

Округ	Слободан приступ књизи	Затворен приступ	Комбиновани	Није достављен податак
Борски	90,9 %	9,1 %	/	/
Браничевски	72,7 %	12,1 %	/	15,2 %
Град Београд	90,2 %	7,5 %	1,7 %	0,6 %
Зајечарски	65,4 %	/	/	34,6 %
Западно-бачки	83,3 %	14,6 %	2,1 %	/
Златиборски	94,1 %	5,9 %	/	/
Јабланички	75 %	14,3 %	/	10,7 %
Јужно-банатски	84,2 %	12,2 %	2,4 %	1,2 %
Јужно-бачки	73,3 %	13,3 %	2,2 %	11,1 %
Колубарски	100 %	/	/	/
Мачвански	55,7 %	24,6 %	3,3 %	16,4 %
Моравички	84,6 %	12,8 %	/	2,6 %

Округ	Слободан приступ књизи	Затворен приступ	Комбиновани	Није достављен податак
Нишавски	79,7 %	15,9 %	2,9 %	1,5 %
Подунавски	66,7 %	8,3 %	/	25 %
Поморавски	82,1 %	10,3 %	/	7,7 %
Пиротски	92,9 %	7,1 %	/	/
Пчињски	60 %	8 %	/	32 %
Расински	93,2 %	4,6 %	/	2,3 %
Рашки	60,4 %	34,5 %	/	5,2 %
Северно-банатски	89,5 %	5,3 %	5,3 %	/
Северно-бачки	68,4 %	23,7 %	/	7,9 %
Средње-банатски	84,2 %	/	/	15,8 %
Сремски	19,4 %	3,2 %	/	77,4 %
Топлички	91,7 %	8,3 %	/	/
Шумадијски	77,8 %	4,4 %	8,9 %	8,9 %
Укупно у Србији	78,5 %	11,5 %	1,5 %	8,5 %

Инвентарисање и обрада

Вођење књиге инвентара је законска обавеза сваке библиотеке. У Републици Србији 20,6 % школских библиотека нема формиране књиге инвентара, што је недопустиво, имајући у виду да је то најважнији материјални докуменат библиотеке на основу кога се утврђује вредност библиотечког фонда. Према подацима о пословању у 2005. години, само у четири округа у Србији – Борском, Златиборском, Колубарском и Пиротском све школске библиотеке имају књиге инвентара за монографске публикације, док је у Београду 97,1 % таквих библиотека. Најслабије резултате имају школске библиотеке у Сремском округу, где свега 32,3 % има формиране књиге инвентара за монографске публикације.

Заједничко за већину школских библиотека у Србији је да се грађа не инвентарише у складу са Правилником о евиденцији библиотечке грађе (Сл. гласник РС, бр. 7/95), према коме је за сваку врсту библиотечке грађе потребно водити посебну књигу инвентара. Према подацима у *табели 7*, датим на основу достављених података о пословању за 2005. годину, књижни фондови се инвентаришу у 79,4 % школских библиотека у Србији. У

неким школским библиотекама монографске и серијске публикације инвентарисане су у истој књизи, док у извесном броју школских библиотека грађа није инвентарисана нити пописана на било који начин.

Табела 7: Процент школских библиотека по окрузима у Србији које имају формиране књиже инвентара и каталоге за монографске публикации

Округ	Инвентар (монографске публикације)	Каталози за монографске публикациије			
		алфа- бетски	на наслов	стручни по УДК	предме- тни
Борски	100 %	15,2 %	12,1 %	6,1 %	3 %
Браничевски	54,6 %	9,1 %	6,1 %	9,1 %	3 %
Град Београд	97,1 %	60,1 %	15,6 %	30,1 %	1,7 %
Зајечарски	65,4 %	3,8 %	3,9 %	/	/
Западно-бачки	83,3 %	14,6 %	2,1 %	4,2 %	2,1 %
Златиборски	100 %	38,2 %	17,7 %	20,6 %	/
Јабланички	64,3 %	14,3 %	14,3 %	7,1 %	/
Јужно-банатски	76,8 %	9,8 %	1,2 %	2,4 %	/
Јужно-бачки	84,4 %	55,6 %	11,1 %	17,8 %	4,4 %
Колубарски	100 %	12 %	12 %	8 %	4 %
Мачвански	65,6 %	19,7 %	14,8 %	6,6 %	6,6 %
Моравички	94,9 %	12,8 %	5,1 %	2,6 %	/
Нишавски	87 %	24,6 %	4,4 %	2,9 %	/
Подунавски	45,8 %	20,8 %	8,3 %	16,7 %	8,3 %
Поморавски	43,6 %	15,4 %	10,3 %	5,1 %	5,1 %
Пиротски	100 %	7,1 %	7,1 %	/	/
Пчињски	56 %	24 %	12 %	/	8 %
Расински	88,6 %	6,8 %	2,3 %	2,3 %	/
Рашки	75,9 %	1,7 %	/	/	/
Северно-банатски	79 %	21,1 %	10,5 %	21,1 %	10,5 %
Северно-бачки	65,8 %	21,1 %	18,4 %	5,3 %	15,8 %
Средње-банатски	89,5 %	34,2 %	5,3 %	18,4 %	5,3 %
Сремски	32,3 %	9,7 %	6,5 %	6,5 %	/
Топлички	91,7 %	4,2 %	/	/	/
Шумадијски	73,3 %	13,3 %	4,4 %	6,7 %	/
Укупно у Србији	79,4 %	24 %	8,6 %	10,2 %	2,6 %

Када је реч о обради – општа оцена је да су информациони инструменти изразито неразвијени, јер у већини школских библиотека није формиран ниједан од каталога. У 76 % школских библиотека у Србији није формиран чак ни лисни алфabetски каталог, иако је обавезан за сваку библиотеку. Према подацима о пословању за 2005. годину, алфabetски каталог поседује 24 % школских библиотека у Србији, каталог на наслов 8,6 %, стручни каталог по УДК 10,2 %, а предметни само 2,6 %. Посматрано по окрузима, обавезан алфabetски каталог највећи број школских библиотека има у Београду (60,1 %) и Јужно-бачком округу (55,6 %), а најмањи у Рашком округу – где свега 1,7 % школских библиотека има формиран алфabetски каталог. Стручни каталог по УДК највећи број библиотека има у Београду (30,1 %), Северно-банатском округу (21,1 %) и Златиборском округу (20,6 %), док у пет округа – Зајечарском, Пиротском, Пчињском, Рашком и Топличком ниједна школска библиотека нема стручни каталог. Када је реч о предметном каталогу, илустративан је податак да у 12 округа у Србији он није формиран ни у једној школској библиотеци, иако је вишеструко значајан као информациони инструмент у овом типу библиотека.

Електронске каталоге, с обзиром на слабу рачунарску опремљеност, поседује мали број школских библиотека. Према подацима о пословању за 2005. годину, 54 % школских библиотека у Србији је компјутерски опремљено, али је само 7,7 % ту опрему искористило за аутоматизацију пословања. С обзиром да на републичком нивоу мали број библиотека поседује одговарајући софтвер, разумљиво је зашто нема аутоматизоване базе података о фонду.

Табела 8: Процент школских библиотека по окрузима у Србији које су аутоматизовале пословање (подаци о пословању за 2005. годину)

Округ	Програм за аутоматизацију пословања
Борски	/
Браничевски	3 %
Град Београд	16,8 %
Зајечарски	/
Западно-бачки	/
Златиборски	/
Јабланички	/
Јужно-банатски	7,3 %

Округ	Програм за аутоматизацију пословања
Јужно-бачки	2,2 %
Колубарски	24 %
Мачвански	1,6 %
Моравички	/
Нишавски	/
Подунавски	4,2 %
Поморавски	7,7 %
Пиротски	/
Пчињски	12 %
Расински	4,6 %
Рашки	1,7 %
Северно-банатски	31,6 %
Северно-бачки	2,6 %
Средње-банатски	42,1 %
Сремски	3,2 %
Топлички	/
Шумадијски	13,3 %
Укупно у Србији	7,7 %

Посматрано појединачно по окрузима, може се запазити изузетно неуједначено стање када је у питању проценат библиотека које имају програм за аутоматизацију пословања. У девет округа у Србији ниједна школска библиотека није аутоматизовала своје пословање, а са друге стране, у неколико округа број библиотека које имају софтвер је вишеструко пута већи од републичког просека (који износи 7,7 %). Највећи број таквих библиотека је у Средње-банатском округу (42,1 %), Северно-банатском (31,6 %), Колубарском округу (24 %) и у Београду (16,8 %). Већи проценат библиотека које су набавиле некакав програм још је у Шумадијском (15,6 %) и Пчињском округу (12 %). Треба напоменути да је мали број библиотека направио некакав интерни, сопствени програм за аутоматизацију пословања, док се у највећем броју случајева ради о изузетно доброј сарадњи са матичном библиотеком у округу, уз чију помоћ је и аутоматизовано пословање. Средње-банатски округ убедљиво предњачи по броју библиотека које имају софтвер, а то је БИБЛ МПА, развијен у Зрењанину и уз помоћ матичне библиотеке инсталиран у свакој од ових школских библиотека које су аутоматизовале посло-

вање. У Колубарском округу матична библиотека у Ваљеу школским библиотекама инсталирала је програм WinIstis, као и сопствену базу података, те су ове школске библиотеке имале и могућност претраживања каталога матичне библиотеке у Ваљеу. Слична је ситуација у Пчињском округу, где је у свим библиотекама које су аутоматизовале пословање инсталиран БИ-БЛИО уз помоћ матичне библиотеке у Врању, као и у Северно-банатском округу где је, осим у неколико библиотека које имају сопствени програм, у већини инсталиран БИБЛИО. У београдским школским библиотекама, у највећем броју оних са аутоматизованим пословањем, реч је о програму Б+ +, који је развијен у Библиотеци града Београда, као матичној за ове библиотеке. У Шумадијском округу само једна школска библиотека има БИ-БЛИО, а остале имају сопствени, интерни програм.

Занимљиво је упоредити податке о броју библиотека које имају књиге инвентара и формиране каталоге за монографске публикације са бројем библиотека које су аутоматизовале пословање. Ако би, као издвојену целину, посматрали само поменуто округе са највећим процентом школских библиотека које имају програм за аутоматизацију пословања, добили бисмо удвостручене резултате у односу на републички просек када је реч о формираним алфабетским и стручним каталозима за монографске публикације, као и значајно повећан проценат библиотека које имају књигу инвентара (алфабетски каталог 48,6 % у односу на републички просек од 24 %, стручни каталог по УДК 25,5 % према 10,2 % на републичком нивоу, књига инвентара 94,9 % у односу на 79,4 % у Републици). Посматрано појединачно, може се уочити да је у сваком од ових округа који предњаче по броју библиотека са аутоматизованим пословањем, истовремено процентуално већи број библиотека чије је стручно уређење, бар када је реч о књигама инвентара и формираним каталозима, на вишем нивоу у односу на републички просек. У том контексту набавка одговарајућег софтвера за аутоматизацију пословања, уз одговарајућу обуку, могла би се разматрати као решење за недостајуће књиге инвентара и каталоге у школским библиотекама.

Након што је 2003. године успостављен систем узајамне каталогизације у Србији, на платформи COBISS, може се очекивати да се школске библиотеке у догледно време укључе у систем, макар као пасивни корисници који ће имати само могућност преузимања записа из узајамног електронског каталога.

Коришћење књижних фондова

Коришћење библиотечког фонда и услуга у школској библиотеци је од посебног значаја, јер од заинтересованости ученика за библиотеку и степена коришћења библиотечких фондова и услуга зависи у којој мери је школска библиотека испунила своје основне задатке и циљеве.

Коришћење библиотечких фондова у највећем броју школских библиотека у Србији није у складу са библиотечким правилима. Осим тога, велики број библиотека из године у годину уопште не бележи податке везане за коришћење, што за директну последицу има расипање ионако скромних фондова.

Библиотечка статистика

Вођење библиотечке статистике је обавеза сваке библиотеке. Правилно вођење библиотечке статистике омогућава да се на основу прикупљених података прати, проучава и оцењује сопствени рад и планира развој библиотеке за одређени период. Поред образаца за евидентирање библиотечке грађе који су законом прописани *Правилником о евиденцији библиотечке грађе* (воде се посебне књиге инвентара за сваку врсту библиотечке грађе), за све библиотеке установљени су и други јединствени обрасци за евидентирање и контролу коришћења библиотечких фондова и услуга: обрасци за групни инвентар приновљених и расходованих књига и периодике према групама УДК; обрасци за евиденцију текућег прилива серијских публикација; обрасци за упис корисника; листе за дневно и месечно праћење коришћења библиотечких услуга; карте књиге (омогућавају евиденцију читаности одређене књиге) и сл. Без обзира да ли је библиотечко пословање аутоматизовано или није, библиотечка статистика мора се водити на јединствен начин у свим библиотекама. Подаци могу бити упоредиви само ако полазе од јединствене методологије и ако је вођење библиотечке статистике ујединачено у свим библиотекама.

Велики број школских библиотека у Србији не води статистику у складу са библиотечким правилима. Када је реч о статистичким подацима везаним за коришћење библиотечких фондова, 24,8 % школских библиотека у Србији није уопште бележило ове податке у 2005. години. Наиме, податке о пословању доставило је 1095 школских библиотека у Србији, а податак о броју коришћених књига или броју корисника није дало 272 библиотеке или 24,8 % оних које су одговориле на анкетни упитник. У четири округа проценат достављених података је испод 50 %. Највише библиотека које не воде статистику коришћења библиотечких фондова налази се у Западно-бачком округу (72,9 %), Подунавском (70,8 %), Зајечарском (57,7 %), Северно-бачком (50 %) и Браничевском округу (48,5 %).

Табела 9: Процент школских библиотека по окрузима у Србији које не воде статистику коришћења библиотечких фондова (на основу података о пословању за 2005. годину)

Округ	Број библиотека које не воде статистику коришћења фондова
Борски	/
Браничевски	48,5 %
Град Београд	16,8 %
Зајечарски	57,7 %
Западно-бачки	72,9 %
Златиборски	14,7 %
Јабланички	/
Јужно-банатски	43,9 %
Јужно-бачки	37,8 %
Колубарски	12 %
Мачвански	1,6 %
Моравички	5,1 %
Нишавски	43,5 %
Подунавски	70,8 %
Поморавски	/
Пиротски	/
Пчињски	12 %
Расински	2,3 %
Рашки	27,6 %
Северно-банатски	21,1 %
Северно-бачки	50 %
Средње-банатски	13,2 %
Сремски	6,5 %
Топлички	4,2 %
Шумадијски	33,3 %
Укупно у Србији	24,8 %

У четири округа у Србији нема библиотека које нису доставиле податке о коришћењу. У Борском, Јабланичком, Поморавском и Пиротском округу све школске библиотеке воде статистику коришћења у 2005. години, а достављени подаци су 100 %. Следе окрузи са преко 90 % библиотека које воде статистику коришћења, односно достављених података о коришћењу за 2005. годину: Мачвански (98,4 %), Расински (97,7 %), Топлички (95,8 %), Моравички (94,9 %) и Сремски (93,5 %).

Подаци о коришћењу књижних фондова у школским библиотекама

На основу достављених 75,2 % података на републичком нивоу може се закључити да су број корисника и коришћење библиотечких фондова и услуга у школским библиотекама у Србији у целини незадовољавајући. Поређење података о укупном броју ученика и наставног особља у школама са показатељима о броју корисника у школским библиотекама, указује на чињеницу да је у 2005. години 80,6 % ученика учлањено у школску библиотеку и да 75,3 % наставног особља користи школску библиотеку. Са друге стране, обрт књижног фонда и просечан број књига које је у току једне школске године користио један читалац су незадовољавајуће мали.

*Табела 10: Подаци о коришћењу књига у школским библиотекама
– по окрузима у Србији*

Округ	Корисници		Коришћење	
	Ученици учлањени у библиотеку	Наставно особље које користи библиотеку	Број књига по кориснику	Обрт књижног фонда
Борски	72,2 %	67,5 %	5,0	0,25
Браничевски	86,1 %	88,7 %	6,9	0,2
Град Београд	94,3 %	95,2 %	5,7	0,4
Зајечарски	44,4 %	42,4 %	3,0	0,2
Западно-бачки	97 %	99,1 %	6,0	0,1
Златиборски	84,9 %	87,8 %	7,1	0,4
Јабланички	66 %	62,6 %	4,3	0,3
Јужно-банатски	81,3 %	86,7 %	4,6	0,2
Јужно-бачки	85,2 %	99,7 %	7,3	0,4
Колубарски	92,6 %	93,9 %	7,1	0,4

Округ	Корисници		Коришћење	
	Ученици учлањени у библиотеку	Наставно особље које користи библиотеку	Број књига по кориснику	Обрт књижног фонда
Мачвански	75,3 %	82,6 %	9,6	0,5
Моравички	89,2 %	66 %	4,7	0,4
Нишавски	67,9 %	79,3 %	4,6	0,2
Подунавски	77,6 %	94,8 %	6,1	0,15
Поморавски	73,4 %	72,5 %	3,8	0,2
Пиротски	78,5 %	54,9 %	6,5	0,3
Пчињски	83,7 %	95,1 %	7,6	0,5
Расински	77,4 %	76,1 %	6,3	0,5
Рашки	58,8 %	80,4 %	5,8	0,3
Северно-банатски	91,3 %	89,8 %	3,4	0,25
Северно-бачки	90,4 %	18 %	6,2	0,2
Средње-банатски	82,2 %	94,3 %	5,2	0,2
Сремски	76,3 %	93,1 %	6,3	0,5
Топлички	91,5 %	76 %	8,8	0,6
Шумадијски	61,2 %	69,8 %	5,6	0,2
Укупно у Србији	80,6 %	75,3 %	6,0	0,3

Највећи број корисника имају школске библиотеке у Западно-бачком округу (97 % ученика и 99,1 % наставног особља), Београду (94,3 % ученика и 95,2 % наставног особља), Колубарском округу (92,6 % ученика и 93,9 % наставног особља) и Северно-банатском округу (91,3 % ученика и 89,8 % наставног особља), а најмањи број корисника имају школске библиотеке у Зајечарском округу (44,4 % ученика и 42,4 % наставног особља). Специфична ситуација је у Северно-бачком округу где свега 18 % наставног особља користи библиотеку, али је зато број учлањених ученика 90,4 %, што је доста изнад републичког просека.

Када се упореде достављени подаци о укупном броју корисника и укупном броју коришћених књига на републичком нивоу – добија се резултат да је у просеку један читалац школске библиотеке у 2005. години користио 6 књига. Ако би само број књига које су прочитали ученици поредили са укупним бројем ученика корисника библиотеке – добија се још слабији резултат: 4,1 прочитана књига по ученику у току једне школске године. То је, углавном, обавезна школска лектира.

Знатно виши број прочитаних књига од републичког просека (који износи 6 књига) је у два округа – Мачванском (9,6) и Топличком (8,8), док је најмање књига прочитано у Зајечарском (3,0), Северно-банатском (3,4) и Поморавском округу (3,8).

Ако се, са друге стране, анализира циркулација књижног фонда поређењем броја прочитаних књига (2.947.655) у односу на укупан број књига у фондovima школских библиотека, који у Републици износи 9.508.253, долази се до констатације да је обрт књижног фонда у 2005. години свега 0,3 на републичком нивоу, што јасно указује да капацитет књижног фонда није довољно искоришћен. Један од узрока свакако треба тражити у неактуелним и застарелим фондovima у чијем су саставу књиге које су давно превазиђене, а које би након ревизије требало расходовати.

Највећи обрт књижног фонда, али и даље незадовољавајуће мали, имају школске библиотеке у Топличком округу (0,6), а најмањи обрт је у Западно-бачком округу (0,1).

Колубарски округ издваја се као један од округа са највећим бројем корисника и истовремено са бројем прочитаних књига и обртом књижног фонда изнад републичког просека у 2005. години. Са друге стране, најмањи број корисника, најмањи број прочитаних књига и обрт књижног фонда знатно испод републичког просека у 2005. години имају школске библиотеке у Зајечарском округу.

Парадоксална ситуација је у Северно-банатском округу, као једном од округа са највећим бројем ученика и наставног особља учлањених у школску библиотеку, а истовремено са најмањим бројем прочитаних књига и обртом књижног фонда испод републичког просека у 2005. години. То указује на застарелост и неактуелност фондова који нису у стању да задовоље елементарне потребе корисника, с обзиром да у већини ових школских библиотека ревизија није никада рађена.

Занемарљиво мали број школских библиотека доставља податке о структури коришћених књига, дајући само податак о укупном броју књига које су прочитане. Податке о укупном броју књига које су користили ученици, односно наставници за 2005. годину, доставило је 86 % школских библиотека на републичком нивоу, док су преостале библиотеке дале само податак о укупном броју коришћених књига, без податка о броју књига које су користили ученици и наставници појединачно. На основу овако прикупљених података може се уочити да број књига које су користили наставници на републичком нивоу чини свега 11 % од укупног броја коришћених књига у школским библиотекама. Стање по окрузима је прилично уједначено, а изненађујућа чињеница је да број књига које су користили наставници уопште не зависи од броја наставника који су регистровани као корисници библиотеке. Наиме, поређењем података за округе са највећим и најмањим процентом наставног особља учлањеног у библиотеку не може

се уочити никаква веза између броја наставника учлањених у библиотеку и броја књига које су они користили. То најбоље илуструју наведени примери: Западно-бачки округ – 99,1 % наставног особља учлањеног у библиотеку и 23,5 % књига које су користили наставници; Београд – 95,2 % наставног особља учлањеног у библиотеку и 12,2 % књига које су користили наставници; Колубарски округ – 93,9 % наставног особља учлањеног у библиотеку и 7,3 % књига које су користили наставници; Зајечарски округ – 42,4 % наставног особља учлањеног у библиотеку и 11,1 % књига које су користили наставници; Северно-бачки округ – 18 % наставног особља учлањеног у библиотеку и 16,6 % књига које су користили наставници.

Са друге стране, уочљив је већи број књига које су користили наставници у оним школским библиотекама у којима је наставнички фонд богађији и у односу на укупан фонд чини већи проценат, што показују следећи примери: Западно-бачки округ – удео наставничког фонда у односу на укупан књижни фонд је 34,8 %, а наставници су користили 23,5 % књига; Београд – наставнички фонд чини 13,7 % укупног фонда, а број књига које је користило наставно особље чини 12,2 % укупног броја коришћених књига; Колубарски округ – наставнички фонд чини 9 % укупног фонда, а број књига које су користили наставници износи 7,3 % укупног броја коришћених књига; Зајечарски округ – наставнички фонд је 16,9 % укупног фонда, а наставници су користили 11,1 % књига; Северно-бачки округ – наставнички фонд чини 17,9 % укупног фонда, а број књига које су користили наставници износи 16,6 % укупног броја коришћених књига. На републичком нивоу наставнички фонд чини 15,6 % укупног књижног фонда, а број књига које је користило наставно особље чини 11 % укупног броја коришћених књига.

На основу изнетих података може се закључити да коришћење библиотечких фондова највише зависи од тога какви су фондови и колико су у стању да задовоље потребе и интересовања корисника. Имајући у виду застареле и неактуелне фондове школских библиотека и постојећу неодговарајућу структуру, која не може да задовољи све потребе наставног процеса, може се закључити да су незадовољавајући подаци о коришћењу књижних фондова школских библиотека у Србији последица немогућности набавке нових и атрактивних издања у складу са различитим интересовањима ученика, као и потребама наставника за коришћењем литературе неопходне за стручно усавршавање у савременом процесу наставе.

Предлози мера за унапређење рада школских библиотека

Када су у питању фондови школских библиотека, у циљу њиховог побољшања у квалитативном и квантитативном смислу неопходно је обнављање постојећег фонда и набавка нових књига. Основна мера за унапређе-

ње је попуна фондова до стандардима одређених параметара – минимум стандарда за школске библиотеке предвиђа почетни књижни фонд од 8–10 књига по ученику и годишњи прираштај од 0,5–1 нове књиге по ученику. Набавку нових књига треба обављати преко библиотечке комисије, чини је члан обавезно и школски библиотекар. У циљу побољшања обима и структуре књижних фондова неопходно је сваке године набавку обављати селективно и плански, уз унапред обезбеђена финансијска средства за куповину нових књига. Сарадња школског библиотекара и наставног особља, укључујући сарадњу са активима предметних наставника, подразумева прављење спискова дезидерата који ће омогућити набавку литературе неопходне за остваривање наставног програма школе.

Услед вишегодишње недовољне набавке, књижни фондови школских библиотека у Србији нису актуелни. Оптерећени су великим бројем примерака застареле и неактуелне литературе, а посебан проблем су похабане и физички дотрајале публикације. За отпис дотрајале и непотребне литературе неопходно је, у складу са одговарајућим законским прописима, повремено обављати ревизије књижних фондова, при чему и тада број приновљених књига на годишњем нивоу треба да буде већи од броја отписаних књига. Књижне фондове школских библиотека треба учинити актуелним и у складу са потребама образовно-васпитног процеса. Правилно усмерена набавна политика заснована је и на различитим интересовањима ученика за коришћење литературе изван наставног процеса.

Према *IFLA/UNESCO Смерницама за школске библиотеке*,² средства за набавку библиотечке грађе треба да износе најмање 5 % од укупних трошкова школског система по ученику, не рачунајући све плате, посебне трошкове за образовање, превоз и средства за капиталне инвестиције. Неопходно је сваке године унапред планирати средства за набавку грађе за библиотеку. За посебне пројекте и побољшања, попут опремања библиотеке новим полицама, потребно је планирати посебна средства.

Да би школска библиотека на најделотворнији начин задовољила потребе школе, неопходно је да поседује одговарајуће просторне услове за не-сметан рад и смештај свих врста библиотечке грађе. Стручно уређење свих школских библиотека требало би подићи на виши ниво, применити систем смештаја по УДК и обезбедити слободан приступ књизи у библиотекама у којима до сада није омогућен.

Имајући у виду стање и услове рада школских библиотека у Републици Србији (20,6 % школских библиотека нема формиране књиге инвентара, 76 % нема формиран ниједан каталог, у највећем броју библиотека

² IFLA/UNESCO Смернице за школске библиотеке. У: *Гласник НБС* (Београд). - Бр. 1 (2005), стр. 387-417.

коришћење библиотечких фондова није у складу са библиотечким правилима, при чему 24,8 % библиотека уопште не води статистику коришћења), неопходно је, пре свега, обезбеђивање стручног кадра. С обзиром да у школским библиотекама често ради и по неколико наставника час или два дневно, допуњујући на тај начин норму часова у настави, а лица запослена у библиотеци смењују се скоро сваке школске године, потребно је, најпре, у школским библиотекама обезбедити сталност кадра, а затим инсистирати на стручној оспособљености за обављање послова у библиотечкој делатности и даљем непрекидном усавршавању. Матичне библиотеке, иако не могу одлучујуће да утичу на политику школе у кадровским решењима, имају законску обавезу да школским библиотекарима помогну у стицању знања неопходних у библиотечкој делатности, тако што ће организovati семинаре, курсеве и предавања везана за различите сегменте рада у библиотеци. Тако ће значајно допринети континуираном образовању и усавршавању школских библиотекара. Стицање елементарних и усавршавање постојећих знања истовремено ће омогућити подизање нивоа стручне обраде библиотечке грађе и изградњу модерних информационих инструмената у школским библиотекама.

IFLA/UNESCO Смернице за школске библиотеке истичу низ активности библиотеке у оквиру школе, које дају главни допринос остваривању задатака школе и саставни су део образовног процеса. Од школске библиотеке очекује се задовољавање најразличитијих потреба корисника, а како је чланство школских библиотека ограничено – то су ученици и наставно особље унутар школске заједнице, програме и активности школске библиотеке треба осмишљавати у тесној сарадњи библиотекара и колектива школе. Пре свега, директор школе, као одговорна особа која обезбеђује оквир за извођење наставног програма, треба да признаје важност библиотеке и да подстиче њено коришћење. Очекује се да директори тесно сарађују са библиотеком на изради развојних планова школе, нарочито на пољу информатичке писмености и програма за промоцију читања, имајући у виду да се навике читања, као и информатичка писменост свих грађана постепено развијају и усвајају кроз систем школовања. Посебно се наглашава сарадња школског библиотекара и наставног особља у постизању максимума библиотечких услуга, што ће допринети унапређењу наставних планова и побољшању информационих вештина и знања ученика и, уопште, унапређењу васпитно-образовног процеса. Поред библиотечких услуга намењених ученицима, не треба занемарити ни оне намењене наставницима, које треба да обезбеде изворе који ће проширити њихово знање из одређеног предмета или побољшати њихове методе наставе. Наставници који имају напредније виђење образовања обично су и активнији корисници библиотеке.

Један од приоритетних задатака школске библиотеке је и развијање културне делатности библиотеке и њено укључивање у сва културна догађања у школи.

У складу са захтевима савременог информатичког доба, неопходна је и набавка електронских публикација, омогућавање приступа Интернету и коришћење дигиталних ресурса других библиотека. То подразумева набавку рачунарске опреме и програма за аутоматизацију пословања, као и обуку кадрова за практичан рад у области информационих технологија.

Поређењем података о рачунарској опреми у школским библиотекама који су достављени за базу *Мрежа библиотека Србије* за пет узастопних година 2001–2005, може се уочити да се број рачунара у школским библиотекама, иако недовољан, као и број библиотека које имају програм за аутоматизацију пословања, постепено повећава. Број библиотека које поседују рачунар повећава се са 24 %, колико је било 2001. године, на 54 % компјутерски опремљених библиотека у 2005. години. Међутим, индикативно је да је од 30 % школских библиотека које су у наведеном периоду набавиле рачунарску опрему, само њих 5,5 % ту опрему искористило за аутоматизацију пословања. Наиме, број библиотека које поседују програм за аутоматизацију пословања повећава се са 2,2 % колико је било 2001. године, на 7,7 % библиотека које су аутоматизовале пословање у 2005. години.

Ту опрему, у библиотекама у којима још увек стоји неискоришћена, треба употребити као подршку у наставном процесу, а у библиотеци осмислити различите програме засноване на примени рачунара, који би омогућили активно учешће ученика. Развој нових мултимедијалних технологија представља основу за увођење образовних иновација које пружају широке могућности не само за брзо и лако учење основног градива, већ и за информатичко описмењавање ученика. Из тог разлога неопходно је да савремена школска библиотека у својим фондовима поседује електронске публикације, као и могућност коришћења удаљених електронских извора.

У савременом електронском издаваштву у Србији постоје бројне публикације намењене деци школског узраста, које су од велике помоћи у савладавању обавезног градива из различитих предмета – историје, географије, математике, српског језика, страних језика и сл., а, користећи мултимедијални приступ, изложену материју чине привлачном и забавном. Такав уџбеник у школској библиотеци знатно унапређује технику учења, а само градиво се лако и брзо усваја. Овакав начин рада доприноси да ученицима школа и школска библиотека постају занимљивије, а представља нову димензију образовања која утиче на повећање мотивације ученика за самостално учење и омогућава стицање знања не само из одређеног предмета, већ и из области информатике.

У документу *Стратегија Министарства просвете и спорта за период од 2005–2010. године*³ предвиђено је умрежавање образовних установа на предшколском, основношколском и средњошколском нивоу, те је реално очекивати да Министарство обезбеди прикључак за Интернет у свих 1750 школа у Србији. То ће омогућити ефикаснију употребу постојећих електронских извора и побољшање квалитета услуга које пружају школске библиотеке.

Приступ Интернету, повезивање школских библиотека у систем централних каталога и могућност коришћења дигиталних ресурса других библиотека су претпоставке пружања квалитетних услуга корисницима библиотека. Формирање електронских каталога и умрежавање школских библиотека један је од начина да се ученици лако и једноставно упознају са библиотечким фондовима не само у својој школи, већ би постојала могућност претраживања и евентуалног коришћења фондова других школских библиотека са којима њихова школа остварује сарадњу. Покретање и одржавање сајта школске библиотеке на коме је она детаљно представљена и где постоје линкови до сајтова и Web-страница других школских библиотека, организовање различитих изложби, сајмова књига и читања, иницирање сарадње са народним библиотекама свакако би унапредило рад школских библиотека, а квалитет услуга које оне пружају био би подигнут на виши ниво.

Са појавом нових информационих и комуникационих технологија и потенцијала које оне нуде, све активности и планирање развоја школских библиотека требало би усмерити ка њиховом трансформисању у школске библиотечко-информационе центре, који би омогућили увођење савремених достигнућа науке у педагогију и били незаменљива подршка васпитно-образовном процесу.

³ Стратегија Министарства просвете и спорта за период 2005–2010. године, Београд, мај 2005. – <http://www.mps.sr.gov.yu>

PROBLEMS OF ORGANIZING, PROCESSING, STORING
AND USE OF BOOK HOLDINGS IN SCHOOL LIBRARIES
IN REPUBLIC OF SERBIA

Summary

The analysis includes school libraries book holdings in the Republic of Serbia in relation of applicable national standards for school libraries, regulations for the education field as well as IFLA ad UNESCO recommendations. The analysis covers size and structure of book holdings, acquisition of new books, space and library equipment the way of storing and arranging of book holdings, taking inventory of, processing and using at the level of the Republic, as well as details per districts. The concluding discussion covers recommended measures for improvement of operation of school libraries.

Key words: school library; book holdings; acquisition of books; professional arranging; statistics of book using; improvement recommendations.

Marina Mitrich